

RÉGÉSZETI MUNKÁK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

9

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATA

BUDAPEST, 1968.

Kiadja:

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészeti Tanszéke

Szerkesztőbizottság:

BANNER JÁNOS
LÁSZLÓ GYULA
OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

KANOZSAY MARGIT

Felelős kiadó:

Banner János

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET
9368

AZ AVAROK ÉS A KERESZTÉNYSÉG

/ - Előadás a II. Nemzetközi Szláv Történeti
Kongresszuson Salzburgban. 1967. szept. 4-én -/

Az avar-kor történeti kérdései csak a közép-európai országok történészeinek, régészeinek egymást-segítő munkájával tisztázhatók. Hiszen az avar határok, vagy legalább is az avar érdekeltség észak felé a morva területekig, nyugat felé az Enns-ig, Délre Dalmáciáig, Albániáig terjedt, Kelet felé pedig szinte nem is vonhatunk határt, mert még Belső-Ázsián túl is megtalálhatók az avar régiségek párhuzamai. /1/ A források és a kutatás e hatalmas területnek jóformán valamennyi népével kapcsolatba hozta őket, éppen a kör szűkítése miatt is szükséges a régészeti leletek megszólaltatása. Ennek megfelelően két részre osztom az avar kereszténységről szóló beszámolót:

1. Röviden áttekintem a történeti tanulságokat;
2. Számot adok a régészeti eredményekről.

1. A források

Deguignes a XVIII. század közepén az avarok őseit a kínai évkönyvek žuan-žuan-jaival azonosította, akik i.u. 200 körülől az Irtistól Koreáig a régi hiung-nu birodalom felett uralkodtak, 552-ig, amikor is a türkök megdöntötték uralmukat. /2/ Pelliot hívta fel a figyelmet arra, /3/ hogy ugyanekkor döntötték meg a heftaliták uralmát is, ő az avarokat heftalita utódoknak tartja. -

A bizánci történetírók közül Malalas a hunok egyik ágát véli avaroknak, Theophanes és nyomában Constantinos Porphyrogennetos a gepidák egyik törzsének, Theophylactos Symocatta pedig a Til folyó melletti ugorok var és chunni törzsének tartja őket, tehát álavaroknak/ a varchuni név Menandrosnál is felbukkan és a Til nála .Atil, tehát a Volga/. /4/

Nyilvánvaló, hogy mindegyik forrásban van valami igazság. Tudunk az avarok egy részének hun származásáról/ talán ezzel magyarázható a későbbi nyugati krónikák: "Hunni qui et Auares" kifejezése is/, tudunk a velük együtt Pannoniába költözött hun-utód kuturgur bolgárokról is, az is köztudomásu, hogy jelentős számu gepida töredék élt közöttük. De - ugy látszik - az avar származástörténet döntő adata a Theophylactos féle. Czeglédy Károly ugyanis a pannoniai avarok őseit azonosítani tudta a keleti heftaliták felemelt uar és xyon törzsével. /5/ Ezek közül az utóbbi hiung-nu származék. A pannoniai avarokhoz 598-ban csatlakoznak a türkök elől menekülő tarniach, kotzagir és zabender törzsek. /6/ Feltevésem szerint pedig a VII. század vége felé a Volga környéke tájáról jelentős tömegü népesség telepedett a Kárpátmedencébe /ezek zöme feltehetően már magyar volt/. /7/ A keletről bejött népek mellett az avarkorban számolnunk kell még a megjelenésük előtt itt élt germán népek fennmaradásával, feltehetőleg jelentős számu szarmata népességgel és bolgárokkal. Néhány dunántuli gócpontban a későrómai lakosság fennmaradása is feltehető. A Nagy Károly féle hadjáratok avarsága eléggé ismert ahhoz, semhogy fel kelljen eleveníteni a rájuk vonatkozó adatokat. /8/ Talán mégis annyit, hogy nem pusztultak el e hadjáratok következtében, hanem nagy tömegeik megérték Árpád magyarjainak honfoglalását /896/. Az avarkor vége táján számolnunk kell a szlávok mind erőteljesebb térfoglalásával. /9/

Ezt a tarka etnikai képet tartván szem előtt vegyük sorra a számbajöhető népek kapcsolatát a kereszténységgel.

A h e f t a l i t á k. A xyon nép alkotta az 568-as avar foglalás egyik vezértörzsét. Meg kell említenünk, hogy az avar régészeti anyagban, éppen a vezetőrétegben /Bócsa, Kiskörös-Vágóhid/ Irán felé mutató nyomok vannak, tehát a heftaliták szállás-területe felé vezető párhuzamokat találunk.

Irán északi peremterületén a IV. századtól kezdve erősen hóditott a manicheizmus, mert Perzsiából kiűzték követőit s itt és a török népek között erős propagandát fejtettek ki. Ennél sokkal nagyobb és maradandóbb hatással volt a heftalitákra a perzsa nesztoriánizmus. Ezt a perzsa uralkodó réteg is támogatta, mert szemben állott a bizánci orthodoxiával. A heftaliták már az V. század végén keresztények és feltehetően a szir patriarchátus alá tartoztak, legalább is onnan kértek szerzeteseket. 552-ben ezeknek a szerzeteseknek sikerült sogd területről selyemhernyókat csempészni Bizáncba. /10/

Mindezek után nem marad más számunkra, mint hogy le kell vonunk azt a meglepő következtetést, hogy az 568-as avar honfoglalók heftalita rétege ismerte a kereszténységet, vagy éppenséggel keresztény volt! Különösen figyelniünk kell a szir kapcsolatokra, mert - úgy látom - a Kárpátmedencébe érkezett "bizánci" keresztény áru jórésze szir területen készült s ez - a fentiek ismeretében - sokkal többet mond, mintha egyszerű kereskedelmi kapcsolatokról lenne szó. /11/

A b o l g á r o k. Tudjuk, hogy az avarok jelentős tömegű bolgárt hoztak magukkal Déloroszországból, s éppen keresztény kapcsolatokra valló korai leleteink egy részét ezeknek a bolgároknak tulajdoníthatjuk. /12/ Déloroszországba a keresztény misszió korán utat talált. Hieronimus /cca 348-420/ boldogan írja: "...Hunni discunt Psalterium... /13/ A térítés ezen a területen különösen Justinianus alatt vált erőteljessé. A forrásokat Moravcsik Gyula gyűjtötte össze s hadd jegyezzük meg, hogy Cosmas Indikopleustes 547-49 táján a hun-utód bolgárokat a keresztény népek között említi. /14/

Mindezekből azt a következtetést kellene levonnunk, hogy az 568-as avar honfoglalás jelentős részben keresztény, vagy a kereszténységgel kapcsolatba került népekkel népesítette be a Kárpátmedencét.

Nézzük most azokat a népeket, amelyeket itt talált az avar hóditás. Nem lehet feladatunk, hogy a római birodalom bukásától a népvádorlás korán át nyomozzuk a kereszténység sorsát, mégis elkerülhetetlen bizonyos utalás a multa.

G e r m á n o k. A későrómai időkben Saviá és Pannonia secunda jelentős szerepet játszott a nyugati orthodoxia és az ariánizmus

között, amely utóbbi befészkelte magát Valéria tartományába. Ez a kettősség a VI. században is megtalálható: a katolikus langobárdok és az ariánus gepidák /Salvianus: inhumanissimi ritus Gepidarum-ja/ között. /15/ Hagyjuk most ki vizsgálódásainkból Sirmium, Siscia és Emona kereszténységét, mert a szűkebb értelemben vett Kárpát-medencén kívül esnek, bár hatásuk átsugárzott Pannoniára. Jegyezzük meg ezzel szemben, hogy a langobárd régészeti anyagban csak halvány nyomait találjuk a kereszténységnek, a szentendrei temetőben például az ásató inkább a mellékletnélküli sírokban sejti a keresztény őslakosságot. /16/ A pécskörnyéki avarok közé jutott langobárd asszonyok sírjai lehettek azok, amelyekben legutóbb Papp László keresztrel diszitett gyűrűt és monogrammos bizánci aranyfülbevalót talált az elmaradhatatlan páva-párral. /17/ - A gepida régészeti anyagban jelentősen több keresztény vonatkozású lelet van, s ez - a források egyöntetű vallomását erősítve - mutatja, hogy a Photinus féle ariánizmus gyökeret vert közöttük. /18/ Feltehető hogy kis, keresztény közösségeik avar uralom alatt is folytatták tevékenységüket.

A p a n n o n i a i ő s l a k o s s á g. Az utóbbi időkben született összefoglalások eredményeként annyi bizonyosnak látszik, hogy a népvándorláskori Pannonia két jelentős gócéban /Keszthely környékén és Pécs környékén/ a lakosság s vele együtt a keresztényközösség, átvészeli a nehéz időket és a IX. - X. században ismét megerősödik. /19/ A Conversio szerint a IX. században mindkét területen újra erőteljes egyházi élet kezdődik s nyilván ez az oka, hogy a IX. században Zalavár, majd Szent István alatt a pécsi székesegyház ezeken a helyeken épül: fel, az utóbbi éppenséggel az ókeresztény sirkápolnák között.

2. A leletek

Ha a források tanulságait összegeznők az derülhetne ki, hogy az avarkorban a nesztoriánus, az ariánus és az orthodox kereszténység virágkorát élte a Kárpátmedencében. Ám ez csalóka látszat csupán, egyrészt mert nem tudnak erről az egykoru egyházi források, másrészt pedig nem tud erről a régészet, amely pedig éppen az avar-

korból több tízezer sirleletet vizsgálhat. Ebből a szinte áttekinthetetlen mennyiségű leletből mindössze néhány tucatnyi az, amit közvetlen keresztény emlékek nevezhetünk. De néhány forrásból még arra is következtethetünk, hogy az avarok kezdetben - amíg Bizánccal hadilábon álltak - a számukra idegen érdekeket képviselő orthodox keresztényeket üldözték is. Legalább is erre vall, hogy Johannes pannoniai püspöknek menekülnie kellett az avarok elől /599-ben/, és Johanna abtissza is el kellett hagyja hazáját és Salonába menekülve ott halt meg 612-ben. /20/

Amiképpen azonban a forrásokkal óvatosan kell bánnunk, hiszen könnyen téves következtetésekre vezetnek, aként régészeti megfigyeléseinket is finomítani kell; nem szabad, hogy csupán a kézzel fogható keresztény emlékekre támaszkodjunk. Hogy világosan láthassuk mire is gondolok, a leletek ismertetése előtt szeretnék néhány kérdést felvetni.

a/ Az egyik kérdés, amit meg szeretnék itt vizsgálni az, hogy a XI. - XII. századi templomkörüli temetők halottainál rendszerint annyira nincsen semmiféle lelet, s még kezüket is ritkán kulcsolták imára, hogyha nem templom körül pihennének senki sem tenné fel róluk, hogy keresztények voltak. Mármost korai és kései avar temetőinkben igen sok a "szegény", "mellékletnélküli" sir s ezek ember-tanilag az árpádkori "szegények" elődeinek tekinthetők. Nem kereshetünk-e keresztényeket ezekben a sírokban? Hiszen láttuk, hogy a heftaliták, a bolgárok zömükben keresztények kellett, hogy legyenek, nem is beszélve az itt talált népességről. A kérdést ebben a formájában eddig még nem vetettük fel, mert azt gondoltuk, hogy a szegény sírok, azért szegények, mert szolgákat, rabszolgákat temettek oda. /21/ Most ellenben felvetődhetik az a kérdés, hogy vajjon a templom körüli temetőknél nem az történt-e, hogy a korábban - a későavarkorban - még pogány módra temetkezők is keresztényekké lettek? Sajnos erre a kérdésre nem tudunk - egyelőre ? - határozottan felelni, de már a kérdés felvetése is elegendő volt arra, hogy a jövőben óvakodjunk a "szegény" sírok egyoldalú megítélésétől, amelyet éppen én vezettem be a magyar régészetbe. Persze rögtön felvetődik az ellenkérdés is: ha ilyen tömegű keresztény élt volna az avarkorban, akkor kellett hogy legyen templomuk, egyházi szervezetük s erről semmi hír nincsen. Talán-talán mégsem olyan némák a források e tekintetben sem. Kiss Attila egyik

legutóbbi dolgozatában idézte a 796-ban Pippin hadjáratával kapcsolatban összehívott linzi püspöki konferenciát. /22/ Ez arról tárgyalt, hogy mitévők legyenek azokkal a keresztényekkel, akik irástudatlan papjaik vezetésével élnek és magukat keresztényeknek vallják. A másik halavány nyom, amire fel szeretném hívni a figyelmet az, hogy a magyar nyelvnek elég gazdag a szláv, még hozzá szlovén-horvát szlávból magyarázható keresztény szókinccse. /23/ Mármint ha igaz az, - márpedig minden jel arra mutat - hogy a kései avarok zöme magyar volt, akkor ez a szókinccs még Árpád honfoglalása előtt kellett, hogy bekerüljön a magyar nyelvbe. A Géza és Szent István alatti térítők ugyanis frank földről jöttek, legfeljebb ha Szt. Aldalbert környezetében találhatnánk néhány cseh szerzetest. /24/ Természetesen itt sem szabad túlkövetkeztetnünk, hiszen tudunk az avarok zömének 800 utáni megkeresztelkedéséről s arról is, hogy a Nagy Károly féle hadjáratok egyik indoka az volt, hogy az avarok kegyetlenkedtek a keresztényekkel: "...nimia malitia... quam fecerunt avari contra...populum christianum... /25/ "Emellett jegyezzük meg azt is, hogy a kései avar temetőkből alig-alig ismerünk néhány leletet /kereszt, övveretek/, amelyek közvetlenül vallanának a kereszténységről.

b/ Meg kell jegyeznünk, hogy elég sok avarkori sirban /köztük gepidában is/ találunk a halott mellett korsót és poharat. /26/ Nemcsak szegény emberek mellett gyakori ez, hanem gazdagok, sőt fejedelmek sirjaiban is megtaláljuk. Éppen ez kelt gyanút. Az ozorai fejedelmi sirban például a fejedelem feleségét és kislányát keresztény módra, nagy aranykeresztekkel temették el, de a férfi mellé odatemették lovát s minden méltóságjelvényét. /27/ Kunágotán pedig a fejedelmi sirban megtaláljuk az ezüst korsót és kelyhet, de a fejedelmet itt is lovával temették el. /28/ Nem hiszem, hogyha keresztény fejedelem lett volna az avarok közt, valamelyik forrásunk ne adott volna hirt róla. Baján esküje a legtöményebb pogány szertartás szerint játszódtott le.

c/ A dolgok így állván aligha hihetjük, hogy a Keszthelykörnyéki és a Pécs környéki diaszporán kívül jelentősebb tömegű, egyházi szervezetben élő avar lett volna, bár úgy látszik, hogy az avarok türelmesek voltak vallási szempontból, akárcsak később a kazarak, Géza fejedelem, vagy Dzsingisz kán. Arról szeretnék most néhány

szót szólni, hogy ennek a türelmességnek mélyében az kellett hogy legyen, hogy az avarok - a maguk módján - sokmindent megértettek a keresztény tanításokból, sőt sokmindennel egyet is értettek. Az amit most erről elmondok, akár egy avarkori hittérítőben is kialakulhatott volna az avarok közti munkája közben.

Azt kellett tapasztalnia ennek a hittérítőnek, hogy az avarok szilárdan hisznek a halálon túli életben: hiszen a temetési szertartásokkor a legnagyobb gonddal bocsájtották másvilági utjára az elhunytat. /29/ Itt tehát kapcsolatot tudott találni a másvilági életről szóló keresztény tanítással és a feltámadás hitével. Persze ez sem volt egyszerű, mert az avarok az evilági élet folytatásának hitték a másvilágit. Itt volt a legnehezebb a küzdelem, mert kihatott a temetés szertartására! Az avarok mindent a halottal együtt temettek el, ami neki biztosíthatta másvilági létét, a keresztény szertartás pedig minden evilági hiúságtól menten úgy bocsájtotta utjára a halottat, ahogy erre a világra érkezett.

Amennyire a néprajzi párhuzamokból kitűnik az avarok, türkök és a magyarok régi hite szerint is az égi atya uralkodott mind ebben, mind a másik életben /Teremtő, Torem, Tengri/, s itt könnyen szót érthettek a térítővel. Hihettek abban is, hogy a halott 40 napig még szerettei közelében tartózkodik s nyilván ezen keresztül értették meg a Husvét és Pünkösöd közötti 40 napot. A víz tisztító, újjászületést jelképező erejét, a keresztelést nyilván könnyen megérthették. Ezt abból gondolom, hogy néhány újabb megfigyelés szerint a temetők vagy szigeten voltak, vagy a "vizen túl", tehát a patak, folyó másik partján. A vízzel való meghintés, a vízbe való alámerítés tehát közérthető jelképiséggel szólt az avarokhoz.

Bizonyos nyomokból úgy látszik, hogy mind az avarok, mind pedig a magyarok jól ismerték a világosság-sötétség mítoszt, s eként a mennyország-pokol, erény-bűn ellentétei nem voltak újak számukra. A mennyei hierarchiának könnyen láthatták mását az égi régiók általuk hitt hét vagy kilenc rétegében. Ennek nyomai egy avarkori csontkarcon maradtak meg s azokban a gazdag meseváltozatokban, amelyek a magyar "égig érő fa" meséjét képviselik. - Nyilván közel érezhették magukhoz a kereszténység állatszimbolikáját, Krisztus és a 4 evangélista jelképeit s másokat is, hiszen a férfiak övein gyakran jelent meg jelképes tartalommal a griff, az oroszlán,

a pávasárkány, a szarvas és más állat. - De olyan jelentéktelenebb mozzanatokban is közösséget érezhettek a kereszténységgel, mint például a tojás-jelkép. A varkori sírokban gyakori a tojás mint a feltámadás /?/, vagy a másvilági termékenység /?/ jelképe.

Gondolható, hogy a Biblia virágos, jelképekkel átszótt nyelve, példabeszédei is közel állhattak lelkükhöz és szépérzékükhöz; hiszen amit pl. a magyar ősköltészetéről tudunk, az ugyanerről a keleti gazdagságról vall.

A kereszténységgel kapcsolatos ellenállásnak tehát elsősorban nem ideológiai okai lehettek, hanem a mélyében a hódítótól való félelem, a hittérítők nyomában járó hatalmi függéstől való huzódás volt az igazi ok. Éppen Nagy Károly hadjáratainak aktái árulják el, hogy az egyház felvonulása méreteiben nem nagyon maradt el a hadseregétől.

Vegyük most számba a kereszténységről valló leleteket, legalább néhány példán keresztül.

A férfiak sirjaiból származó övek egynéhányán szöllőt csipegető galambpárt látunk, - kétségtelenül keresztény jelkép. /30/ Ezeket a préselt övvereteket bizánci sulyokkal dolgozó, avar, vagy itt megtelepedett bizánci ötvösök készítették. Két dologra kell ezzel kapcsolatban figyelni, az egyik az, hogy ezeket a vereteket szorozatgyártásban készítették, tehát nyilván nagy volt a kereslet. Még fontosabb azonban, hogy a temetők térképei arra tanítottak, hogy az öv az avar férfiaknál igen nagyértékű jelkép is, amely szinte képirással adta tudtul az illető származását, méltóságát, nemzetségét. Ezt tudván, azt mondhatjuk, hogy az övek viselői mindenki számára tudtul adták, hogy keresztények. Jellemző, hogy ezt ősi avar szokás szerint az öv vereteivel fejezték ki. Ezzel szemben a nők, akiknek csak igen-igen ritkán járt öv, nyakban, vagy fülben hordott "imahengerrel" fejezték ki keresztény voltukat. Az ilyenfajta keresztény jelképek elvben Pogonatos császár korával végződnek, de gyakorlatban megtalálhatók a VIII. századi avar temetők őslakosságánál is. Ebből a korból valók avar női sirjaink legszébb leletei is: a korongos fibulák. /21/ Ez esetben az "avart" inkább avarkorinak kell értenünk, hiszen az avar női viseletben nem volt keresnivalója a bőven redőzött könnyű anyagból készült viseletet összefogó fibulának.

A férfiak és nők kereszténységére valló leletek néhányának bemutatása előtt még arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ezeket sohasem találták egymás közelében lévő sírokban, tehát például férj-feleség sírjában, sőt például a korongos fibulák elterjedési területe teljesen más, mint a keresztény jellegű férfi öveké. Persze számolni lehetne azzal, hogy a keresztény nők egyrésze rabnő lehetett, de ennek ellene mond az, avar módra, avar viseletben temették el őket.

A korongos fibulák közül hármat vizsgálok, de csupán készülsi-viselési idejük érdekel most.

1. Az ugynevezett Bellerophon fibula Fenékpusztáról. Alföldi Andrásnak nyilván igaza van, amikor a szárnyas lovon ülő, chimérával küzdő Bellerophont Szent Györggyel azonosítja. /32/ A "bizánci antik" idején a régi mithologiai ábrázolásoknak efajta értelmezése napirenden volt. Annál kézenfekvőbb ez a feltevés, mert legujabban a Pécs környéki nagyharsányi avar temető 60. sírjában előkerült a kereszties lándzsás Szent György alakos korongos fibula is. /33/ A Bellerophon fibula párhuzamait Alföldi a későrómai ládika-veretekben találja meg s ezért arra gondol, hogy a helyben maradt őslakosság kézművesei készítették. Bár újabban Albániából is került elő korongos fibula, /34/ mégsem vethetjük el Alföldi gondolatát, mert a két, következőben bemutatott fibula biztosan idevaló készítmény. E későbbi fibulákon megváltozik a relief-stilus, szemben a Bellerophon tériséget érzékeltető domboru mintázásával, ezeken síkban maradó, erősen rajzos ábrázolást láthatunk.

2. Császárapotheozis-fibula. Belső képmezejében kiterjesztett szárnyu sas, felette két pálmaág közt a császár szembenéző mellképe. Feltehetően - pálmák! - ugyancsak keresztény értelmű ábrázolás. /35/ A korong peremén lévő fogazás a magyarországi II. germán állatstilus ornamentuma s mint ilyen a VII. századra jellemző, bizonyosan pannoniai készítmény. A Bellerophonveretet a Justinianus-kori ládika veretekkel való rokonság miatt a VI. század közepéről keltezzük. /36/

3. Az ellendi /II. temető 37. sír/ korongos fibula a legkésőbbi a három közül. /37/ Biztosan tudjuk keltezni, méghozzá a korongjában lévő kettős galamb képével. Ugyanez az ábrázolás jelenik meg a keresztény avar férfiak övveretein. Ezek közül az ellendi

fibulának szinte pontos mását láthatjuk az egyik kiskörösi övön. Ezt a sirleletet pedig Constantinos Pogonatos érmének avar utánzata a VII. század vége tájára keltezi. /38/

E három korongos fibula közül az első a VI. század közepéről az utolsó a VII. század végéről való. Ez pedig egyuttal azt jelenti, hogy Pannonia két központjában, Keszthely-Fenekpuszta környékén és Pécssett keresztény egyházi élet volt a VII. század végéig, de nyilván tovább is, mert itt találjuk a IX. században egyrészt Zalavárt, másrészt pedig az ugyanekkor még használt pécsi temetőkápolnát, majd a Szent István kori bazilikát. Megvizsgálandó kérdés, hogy vajjon a ketlachi korongos, zománcos fibulák nem a pannoniaiak folytatásai-e?

A VII. század végén annyira megváltozik az addigi régészeti anyag jellege, hogy kénytelenek vagyunk új nép bevándorlását feltenni /erre némi forrásnyomok is vannak/. Nemcsak az övveretek készitési módja, de a teljes férfiviselet és fegyverzet, a női viselet egésze megváltozik s megváltozik a temetési ceremonia is. Éppen ezért nem tudok egyezni azokkal a kutatókkal, akik "divatváltozás"-ra gondolnak, /39/ vagy azokkal, akik például kopt meszteremberek bevándorlásának tulajdonítják ezt, /40/ az élet minden apró mozzanatát átjáró, változást. Ez az új nép valahonnan a későpjanobori műveltség közeléből a Volga jobb partjáról jött a Kárpát-medencébe s éppenezért - mint előbb jeleztem - meggyőződésem szerint - s egyre szaporodnak az ezt igazoló megfigyelések - ez a nép zömében magyar volt. /41/ Az itt talált avar csoportok kezdetben még külön helyre temetkeznek a temetőkben, később a griffes-indások felszivják a maradék avarságot. E temetőkben a keresztény nyomok nagyrészt a régi avarok sirjaiból kerülnek elő, de van egy-két jelenség, amely az újonnan jötteknél is a kereszténységről tanuskodik. Három példával mutatom be az e fajta új leleteket.

1. Az új - még közöletlen - leletek közül kiemelkedő jelentőségű a Balatonfüzfő-Szalmássy telepi avar temető "K" sirja. A leletek közlését az ásató Németh Péter készítte elő. /42/ Egy kis ezüst kereszt töredékén $\omega/\Sigma/$ $Z\omega H$ felirat olvasható s még nagyobb megjelölés az a kis ezüst bulla, melyen Péter apostolt látjuk, s ezt a ETPO felirat is igazolja. Egyik tanítványom már előzetesen foglalkozott a lelettel és Justinianus korinak határozta meg, /43/

ez az ásató szerint is helyes keltezés, mert a temető egyike legkorábbi avar emlékeinknek.

2. Ugyancsak közöletlen, de az előzőkhöz képest újat jelent volt tanítványom Nagy Katalin ásatásából származó székkutasi avar temető 8. sirja./44/ A temetőben csodás szépségű bronzöntvények kerültek elő, amelyek közvetlen rokonai a nagyszentmiklósi kincsnek s így bizonyos, hogy a temető a X. századot is megérte. Ez a sir azonban a régi avarok egyik kis csoportjából való, és VI. század közepi hagyományokat őriz. A kereszt vékony ezüstlemezt préselték és aranyozták. A lemez annyira törékeny, hogy az életben nem hordhatták. Nyilván a sir számára készült préselt másolat, amely mintáiban világosan látható a nemes ötvösmunkával készült előzmény. Az avar kagáni műhelyben készülhetett az utáncolat eredetije. Ilyen "temetési utáncolatok" gyakoriak az avarkorban, különösen a korai időkben.

3. Végül meg kell említenünk, hogy a késői griffes-indás környezetben is találunk néhány keresztet. Ilyen a késői gyöngysoron függött ismert, závodi kereszt, görög felirattal /45/ s ilyen a Cikóról való, egykor a Nemzeti Múzeumban őrzött közöletlen bronzkereszt is. /46/ Öntőmintája szemmel láthatóan úgy készült, hogy egy plasztikus megmintázott corpust nyomtak bele a negatívba. Csakis így magyarázható, hogy például a mélyebben fekvő nyak és mell egyáltalán nem nyomódott be a negatívba s így e mélyen fekvő formák hiányoznak a megöntött kereszttről is.

Egy ilyen rövid előadásban nem adhatjuk az avarkori keresztény emlékek repertoriumát. Megtalálhatók ezek a szerzőnek és Alföldi Andrásnak korábbi munkáiban, nemkülönben a most idézett dolgozatokban. Keresztek, fibulák, bullák, fülbevalók, nyakperecen hordott ereklyetartók, veretes övek alkotják ezt a hagyatékot. A nyakperek kis kapsuláiban nyilván imaszövegek voltak. Még egyet sem mertünk kinyitani, de bizonyosra vehető, hogy a nem pontosan záró hengerekben a pergamen már régen elmállott. Feldolgozásra vár még a dunapataji gyönyörű, nagy arany mellboglárpár. Ezt Nagy Lajos későrómainak vélte./47/ de nyilván Horváth Tibor véleményét kell el-

fogadnunk, hogy ez nem más, mint diszes példánya a későavar női sírok mellboglárainak./48/ Külön kérdést vetne fel a nagyszentmiklósi kincs keresztény-szemponthu vizsgálata. Erre jelen alkalommal nem kerülhet sor, annál is inkább mert Fehér Géza a görög feliratok alapján, /49/ magam pedig a 3-4. korszó vizsgálatával kapcsolatban /50/ arra a megállapításra jutottunk, hogy a kincs részben az Árpádok királyi ötvösműhelyében készült.

Tárgyalásunkból kimaradtak azok a bizánci emlékek, amelyeken kereszt van ugyan, de nem egyházi jellegben, hanem például mint hitelesítés /ezüstedények fenékbélyegei, exagiumok/. /51/

Ha az avarkori keresztény emlékeket térképre vetitjük azt tapasztaljuk, hogy zömük Pannoniának a Rába és Drávatorkolat közötti részéből való. Éppen arról a területről, amely a IX. században a salzburgi egyházmegye fennhatósága alá tartozott s amelyet a *Conversio* a következő szavakkal ír le:

"...partem Pannoniae circa lacum Pelissa inferioris, ultra fluvium qui dicitur Hrapa et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque Drauvus fluit in Danubium..." Valóban ettől keletre csak Kiskörös és Szeged környékén ismerünk szórványosan keresztény leleteket. Ugy látszik, hogy itt a kései avarság, illetőleg a feltételezett korai magyarság eléggé önállóan élhetett tovább. Ezek és a még keletebbre élők csak jóval Nagy Károly hadjáratai után fogadták el a kereszténységet, s talán rájuk vonatkozik a "*gens Hunnorum*" megtéréséről szóló, '863-ból származó adat. /52/

Ha az ember egy-egy témával foglalkozik óhatatlanul kiemeli az erre vonatkozó adatokat az összefüggésből s eként akaratlanul is torzítja a történelmet. Nyilván most is így történt és szinte önmagam felé figyelmeztetőül, hadd emlékeztessenek arra, hogy bőséges forrásanyag szól a bécsi medencébe telepített kagán-népéről /805/ s annak megkeresztelkedéséről. Ez történeti tény. De nézzük meg a Bécs és Moson környéki avar temetőket: /53/ nyoma sincsen annak, hogy

valóban hitükké vált volna az a tanítás, amelynek régészeti jelképe a Cunpald kehely, az egykori avar-téritő püspök áldozókelyhe.

/54/

László Gyula